

Strategija materialnega varovanja arhivskih knjig

IVA GOBIĆ VITOLOVIĆ, MAG.

višja konservatorica-restavratorka, vodja Oddelka za konserviranje in restavriranje knjig in papirja, Državni arhiv na Reki. Park Nikole Hosta 2, 51000 Rijeka, Hrvatska
e-mail: iva.gobic@gmail.com

Strategy for Preservation of Archival Books

ABSTRACT

Conservation of archival books is due to a very nature of archival documents (direct legal and historic, primary and secondary evidence), big quantities of damaged objects and their extensive use, a specific, complex, time-consuming and expensive job. Considering huge amounts of damaged objects in archives, there will never be enough time and money needed for conservation-restoration treatments of all bound objects. Single item treatment is, therefore, not the right option to tackle the general problem of material preservation of books in archives. Selection of objects for conservation-restoration treatment is necessary, which requires information and thorough knowledge on the physical condition, uniqueness (historical value) and usage frequency of individual objects, series and collections in an archive. A choice can also be made between the various conservation methods available: preventive, passive and active conservation and restoration. Here, a cost-benefit analysis should be decisive.

Key words: Conservation-restoration; book bindings; archival documents; conservation methods; storage

Strategia per la conservazione dei registri d'archivio

SINTESI

La conservazione dei registri d'archivio è dovuta alla natura dei documenti d'archivio (prova legale e storica, evidenza primaria e secondaria), alle grandi quantità di oggetti danneggiati ed al loro uso estensivo, un lavoro specifico, complesso, che richiede tempo, e costoso. Considerando l'enorme quantità di oggetti danneggiati negli archivi, non ci saranno mai abbastanza tempo e denaro necessari per trattamenti di conservazione e restauro di tutti gli oggetti. Il trattamento del singolo elemento, pertanto, non è l'opzione giusta per affrontare il problema generale di conservazione materiale dei registri. È necessaria una selezione di oggetti per il trattamento di restauro, che richiede informazioni e conoscenza approfondita sulla condizione fisica, l'unicità (valore storico) e la frequenza d'uso di singoli oggetti, serie e raccolte in un archivio. Una scelta può essere fatta anche tra i vari metodi di conservazione disponibili: preventiva, attiva e passiva, conservazione e restauro. Qui, un'analisi costi-benefici dovrebbe essere decisiva.

Parole chiave: Conservazione-restauro, rilegatura, documenti archivistici, metodi di conservazione, deposito

Strategija materialnega varovanja arhivskih knjig

IZVLEČEK

Zaščita arhivskih knjig je zaradi narave gradiva (primarni in sekundarni zgodovinski viri), velike količine poškodovanega gradiva in pogoste uporabe specifično, zahtevno, dolgotrajno in drago opravilo. Zaradi velike količine tovrstnega (vezanega) gradiva v arhivih nikoli ne bo na voljo dovolj časa in denarja za vse potrebne konservatorske in restavratske posege na knjižnem gradivu. Zato obravnava le posameznih primerov ni prava pot za reševanje splošnega problema materialne zaščite knjižnega fonda v arhivih in knjižnicah. Nujna je selekcija gradiva za konservatorsko-restavratsko obdelavo, to pa zahteva dobro poznavanje fizičnega stanja, posebnosti in pogostosti uporabe posameznega gradiva znotraj fondov in zbirk v ustanovi. Izbirati je mogoče tudi med različnimi dosegljivimi konservatorskimi metodami: preventivo, pasivnim in aktivnim konserviranjem in restavriranjem. Pri tem bi morala biti odločilna analiza koristi in stroškov.

Ključne besede: Konserviranje-restavriranje; knjižne vezave; arhivsko gradivo; konservatorske metode; hranjenje

1. UVOD

Na področju varovanja kulturne dediščine imajo arhivi in knjižnice posebno mesto. Vrednosti gradiva, ki se hrani v teh ustanovah, opisanih kot "nacionalni spomin", ni mogoče preceniti, saj gre za primarne in sekundarne zgodovinske vire.

Skoraj vsak arhiv, in njegova konservatorska dejavnost, se spopada z veliko količino poškodovanega gradiva, s kadrovskimi in finančnimi omejitvami ter dolgotrajnimi konservatorskimi posegi. Konserviranje in restavriranje arhivskega gradiva, še posebej knjižnih vezav, je zato kompleksno delo, polno izzivov.

Konserviranje-restavriranje knjig se je kot samostojna disciplina pojavilo sorazmerno pozno, konec šestdesetih let 20. stoletja. V zadnjih dveh desetletjih sta razvoj te konservatorsko-restavratorske discipline in splošno varovanje pisne kulturne dediščine dosegla zavidljivo raven. Ena od največjih sprememb na tem področju je prav premik poudarka z obravnave posameznih predmetov k širšemu konceptu zaščite celotnih zbirk ter k hranjenju gradiva v ustreznih razmerah, torej k preventivnemu in pasivnemu konserviranju.

2 Posebnosti arhivskega in knjižnega gradiva

Ko govorimo o varovanju dediščine, obstaja zelo pomembna razlika med muzejskimi predmeti ter arhivskim in knjižničnim gradivom.

2.1 Značilnosti arhivskega gradiva

"Arhivsko gradivo so zapisi ali dokumenti, ki so nastali z delovanjem pravnih ali fizičnih oseb pri opravljanju njihove dejavnosti in so trajnega pomena za kulturo, zgodovino in druge znanosti ne glede na mesto in čas njihovega nastanka in ne glede na obliko in snovni nosilec, na katerem so ohranjeni" (Zakon o arhivskem gradivu i arhivima, 1997, 2000, 2009, 2011).

Poleg vsebinske vrednosti predmetov so arhivske zbirke pomembne tudi kot vir znanja in informacij o znanosti, kulturi, družbenem in verskem življenju ipd., in so uporabne ne le za znanstvene raziskave, temveč za širšo javnost.

Arhivsko gradivo vsebuje neposredne pravne dokaze, ki ob uporabi ali med konservatorsko-restavratorskimi posegi nikakor ne smejo biti spremenjeni ali okrnjeni.

Čeprav je splošni namen zaščite ohranitev gradiva za prihodnje rodove, je pri arhivskem gradivu poleg varovanja imperativ tudi dostopnost za uporabnike. Seveda je tudi muzejsko gradivo dostopno na razstavah in stalnih postavitvah muzejev in galerij, vendar je ta dostopnost precej omejena.

Poleg tega obstaja tudi velika razlika v obsegu gradiva - predmeti, hranjeni v arhivih in knjižnicah, se merijo v desetisočih, celo stotisočih dolžinskih metrov¹.

Pomemben del arhivskega gradiva, približno polovico² sestavljajo prav knjige.

2.2 Knjiga kot fizični predmet

"**Knjiga** je celota, ki jo sestavlja večje število listov, povezanih v knjižni blok in zaščiteni s platnicami (vezava)" (Mesaroša, 1971, str. 123). Je tridimenzionalen prenosni giblivi predmet.

Številni deli knjige (lege, knjižni blok, knjižna konstrukcija, platnice, ipd.) njena sestava in upo-

1. V arhivih se obseg oziroma količina gradiva izraža v dolžinskih metrih – v nasprotju s knjižnicami, kjer je le-ta izražena v knjižnih enotah.

2. Ta podatek je ustno navedel Gerrit de Bruin, vodja Oddelka za konserviranje in restavriranje Nizozemskega nacionalnega arhiva, vrhunski konservator-restavrator in eden od ustanoviteljev v svetu priznane nizozemske metodologije UPAA (*Universal Procedure for Archive Assessment*) za analizo vrste, obsega in stopnje poškodovanosti gradiva v arhivih. Gerrit de Bruin je obiskal veliko arhivov po svetu in izvedel več kot 20 raziskav UPAA. S svojimi bogatimi izkušnjami in na podlagi rezultatov je ugotovil, da je povprečni delež vezanih knjig v arhivih okoli 55,3 %, nevezanih pa 43,9 %. DAR ima okoli 40 % vezanega in 60 % nevezanega gradiva.

rabljeni materiali so lahko pomemben dokaz o zgodovini in uporabi knjige pa tudi o socialni zgodovini, katere del je neka knjiga. Kot celota ti deli vsebujejo podatke zgodovinskega pomena, vsak posebej pa izgubi velik del svojega pomena.

Zdi se, da so knjižne strukture doživljale enako usodo kot številni uporabni zaščitni predmeti. Ko so izrabljene in poškodovane izpolnile svojo vlogo (zaščito knjižnega bloka), so končale v smeteh kot ponošeni čevlji ali strgana obleka. Notranjost knjige je ostala v pristojnosti knjigoveza - ta je knjigo, ko je vezava postala žrtev svoje funkcije in nenehnih poškodb, preprosto razvezal in naredil novo vezavo. Toda številne vezave so zaradi prevezovanja izgubljene, in to ne le zaradi izrabljenosti, temveč tudi zaradi spremenjenega okusa novega časa in novih lastnikov, ali pa se niso ujemale s slogom pohištva. Tudi malomarnost in nenačelno restavriranje sta povzročila precejšnje izgube, zato menimo, da je na Zahodu ostalo ohranjenih le okoli 5% izvirnih vezav srednjeveških knjig - neprecenljiva izguba za zgodovino knjige.

2.3 Konserviranje-restavriranje knjig kot samostojna disciplina

V zgodnjih šestdesetih letih 20. stoletja obravnava knjig je postala bolj razumevajoča in senzibilna. Velika prelomnica v konservatorski praksi na področju knjig so bile katastrofalne poplave v Firencah 4. novembra 1966. Zaradi neprecenljive kulturne škode so Italijani na pomoč poklicali nacionalne ekipe strokovnjakov konservatorjev restavratorjev knjig in papirja. Konservatorji in restavratorji knjig so začeli opazovati, da so stare knjige bogat vir znanja in zanesljiv vodič in opora pri ukvarjanju s starimi predmeti, ki so jim zaupani.

V britanski strokovni ekipi je izstopal konservator-restavrator prof. Christopher Clarkson. Prav Clarkson je v Firencah skoval izraz "konserviranje-restavriranje knjig" (ang. *book conservation*), s čimer je skušal izraziti jasno prekinitev z obrtno prakso lahkotnega prevezovanja knjig (zaradi katere je bilo uničenih veliko izvirnih vezav) in za premik poudarka z dekorativnega k popolnemu razumevanju kvalitete strukture, materialov in tehnik starejših vezav. Njegovo stališče je da bi morali za vsako ceno poskušati ohraniti izvirno celovitost vezave in njene vsebine ter konservatorsko-restavratorske posege zmanjšati na le najbolj nujne.

3 Metode materialne zaščite knjižnega gradiva v arhivih

Zaščita knjižnih vezav v arhivih pomeni posebno težavo in nujno jo je obravnavati v okviru ustanove.

3.1 Zaščita knjig v arhivih

Zaradi velikega obsega poškodovanega knjižnega gradiva v arhivih in hkrati pogostosti njegove uporabe je zaščita arhivske knjižne dediščine zelo zahtevno, dolgotrajno in drago delo. Velik del te dediščine je zaradi slabe prakse in pomanjkljivih ali celo nikakršnih zaščitnih ukrepov že izgubljen za vedno.

Cilj in namen konserviranja in restavriranja sta vedno podaljšanje življenjske dobe izvirnih predmetov in njihova boljša dostopnost. Kljub temu so izkušnje pokazale, da lahko pogosta uporaba dokumentov v nekaj letih povzroči ponovne poškodbe konserviranega-restavriranega gradiva. Dostopnost arhivskega gradiva in konserviranje-restavriranje sta precej protislovna in nezdružljiva, čeprav je oboje bistvo dejavnosti arhiva.

Večina poškodb papirnega in knjižnega gradiva je nastala iz dveh temeljnih vzrokov:

- **Notranji** so odvisni od kakovosti materiala (surovine), iz katerega je narejeno arhivsko gradivo. V arhivih in knjižnicah so večinoma naravni, organski materiali (papir, usnje, pergament), ki nagibajo k propadanju. Tega procesa ni mogoče ustaviti. Nastale poškodbe izhajajo iz surovin in iz metod izdelave.
- **Zunanji** vzroki so okolje in neprimerne razmere, v katerih je hranjeno gradivo, ter pogosta uporaba originalnega gradiva. To so predvsem onesnaženost zraka (škodljivi plini), svetloba, temperatura in relativna vlaga, mikroorganizmi, žuželke in glodavci.

V primerjavi z izjemno velikimi količinami poškodovanega knjižnega gradiva je malo laboratorijev in delavnic za konserviranje in restavriranje papirnega in knjižnega gradiva. Številni arhivi, tudi hrvaški, zato nimajo sistematično in sistemsko urejene zaščite arhivskega gradiva, najsi gre za preventivo ali kurativo. Posledica so zaostanki v konservatorstvu brez kakršne koli učinkovite strategije, ki bi jih rešila.

Skupni problemi večine arhivov so:

- Neustrezne razmere v depojih. Neurejene mikroklimatske razmere, posledica pa so velike, pogoste in hitre spremembe temperature in vlage. Neredko so depoji nameščeni v opuščeni umazanih sobah, vlažnih kletah ali prašnih podstrešjih z izrabljenimi instalacijami, brez ogrevanja in okenske zaščite pred škodljivim delovanjem svetlobe ipd. Posledica takšnih razmer je slabo fizično stanje velike količine arhivskega gradiva. To hkrati pomeni, da tako poškodovanega gradiva ne bi smeli uporabljati.
- Slaba kakovost zaščitne opreme za hranjenje arhivskega in knjižničnega gradiva, včasih tudi neprimerna embalaža ali sploh umanjkanje zaščitne embalaže. Neustrezno arhivsko pohištvo (izrabljene police, pogosto neprimerne velikosti in materiala).
- Problem dostopnosti gradiva in slabo ravnanje z njim. Zaradi premajhne količine varnostnih kopij, ki bi nadomestile izvornike, uporabniki pogosto še naprej uporabljajo originalne knjige in dokumente ali pa so ti zaradi slabega fizičnega stanja povsem nedostopni.
- Velike količine poškodovanega arhivskega gradiva in njegova pogosta uporaba. Restavratorski posegi so zelo zahtevni, dolgotrajni in dragi, finančnih sredstev ustanov, strokovnega kadra in zmogljivosti centrov za konserviranje in restavriranje, ki bi bili potrebni za obdelavo vseh posameznih predmetov, pa nikoli ne bo dovolj (Stemers, 2003).

Če hočemo obvladati omenjene neugodne dejavnike konservatorske dejavnosti v arhivih, je nujna stalna selekcija gradiva, na katerem izvajamo zaščitne ukrepe. To zahteva predvsem dobro poznavanje fizičnega stanja, posebnosti in pogostosti uporabe posameznih predmetov, fondov in zbirk v ustanovi. Prednosti je mogoče določiti na podlagi analize teh dejavnikov.

Izbirati je mogoče tudi med različnimi konservatorsko-restavratorskimi metodami. Pri tem bi morala biti odločilna tudi analiza koristi in stroškov³ (Stemers, 2003).

3.2 Konservatorske metode

Konservatorske dejavnosti je mogoče razdeliti na različne metode oziroma skupine. Za vsako je potrebna drugačna vrsta in stopnja strokovnosti. Obseg in odnos med njimi najbolje prikazuje piramida (slika 1), ki prikazuje vse štiri skupine dejavnosti pri zaščiti (Conservation methods, 2014).

Slika 1: Piramida zaščite
(Ilustracija: Goran Butorac)

3. Ang. *cost-benefit analysis*.

Med metodami zaščite obstaja hierarhija. Pristop je videti kot lijak: začne se s preventivo in konča z restavriranjem. Temelj piramide, torej temelj zaščite, sta preventivno in pasivno konserviranje - vsekakor najbolj učinkoviti metodi, saj z njunimi učinkovitimi ukrepi hkrati zaščitimo vse gradivo v arhivu, knjižnici ali muzeju. Na vrhu piramide je restavriranje, ki se nanaša na zaščito posameznih predmetov, zato je omejeno samo na majhen del velikanske propadajoče pisne dediščine. Nekatere oblike zaščite papirnega in knjižnega gradiva se v praksi prepletajo in ponekod je težko določiti mejo med enim in drugim.

3.2.1 Preventivno konserviranje⁴ je temeljna skupina dejavnosti v piramidi zaščite. Nanaša se na vzpostavljanje strategije zaščite, ki vsebuje izobraževanje in profesionalno razmišljanje in delovanje vseh zaposlenih v ustanovi. Ozaveščanje in strokovno izpopolnjevanje sta izrednega pomena. Vzpostavljanje učinkovite zaščitne strategije pomeni pogled na problem zaščite kot celote. Preventivno konserviranje vključuje tudi izobraževanje zaposlenih za ukrepanje v izrednih razmerah (naravne katastrofe, vojna ...).

3.2.2 Pasivno konserviranje je sestavljena iz planskega nadzora ter varovanja in hranjenja arhivskega gradiva ob izključevanju škodljivih vplivov. To pomeni optimiziranje razmer hranjenja - od prostora in opreme do naprav (naprave za merjenje temperature in zračne vlage, urejanje mikroklimatskih razmer z vgradnjo klimatskih naprav, vgradnja protipožarnih in protivlomnih sistemov). Urejanje mikroklimatskih razmer v depojih je zelo drago in zato nedostopno za večino ustanov v katerih hranijo pisno dediščino. Kljub temu je razmere hranjenja mogoče izboljšati s številnimi ugodnimi in izvedljivimi rešitvami in tehnikami, ki niso nujno finančno zahtevne. Pasivno konserviranje predvideva tudi vzdrževanje prostorov, higieno skladišč, čiščenje zraka in spremljanje prisotnosti žuželk in mikroorganizmov.

Pomemben element pasivnega konserviranja je analiza obsega in stopnje poškodovanosti gradiva v depojih (ang. *Damage survey*) na podlagi statistično zanesljivih vzorcev. Dober primer načina izvedbe takšne analize je univerzalni postopek arhivske presoje - metodologija UPAA - *Universal Procedure for Archive Assessment* (Havermans, Marres in Defize, 1999). Kvantitativni podatki, dobljeni z jemanjem vzorcev, se uporabljajo za natančno določanje potreb po restavriranju in konserviranju.

Obdelava vseh posameznih predmetov v arhivu ni mogoča, zato je izbira neizogibna, in sicer tako za konserviranje-restavriranje kot za preformatiranje (mikrofilmanje in digitalizacijo) predmetov. Pri vrednotenju in analizi gradiva upoštevamo naslednje elemente: pogostost uporabe gradiva, stopnjo poškodovanosti in zgodovinsko ali materialno vrednost dokumenta ali fonda (Steeimers, 2003). Prioritete za zaščito se določajo z analizo zgoraj naštetih elementov ker je mogoče ob sodelovanju različnih oddelkov arhiva.

3.2.3 Aktivno konserviranje pomeni fizično-tehnično zaščito gradiva, dejavnosti kot so pripravljanje in prepakiranje predmetov v embalažo arhivske kakovosti, čiščenje gradiva, ter, če je potrebno dezinfekcija ter nevtralizacija kislega papirja. Aktivno konserviranje pomeni tudi pravilno ravnanje z gradivom, zaščito med uporabo v čitalnicah, prevozi zunaj arhiva in med razstavljanjem. Večino teh dejavnosti lahko opravijo zaposleni, ki niso poklicni konservatorji, pomembno pa je, da so poučeni o fizično-tehnični zaščiti gradiva.

Hranjenje gradiva v zaščitni opremi (škatlah in mapah), pravilna izbira zaščitne embalaže in kakovost materiala, iz katerega je narejena sta izjemnega pomena. Zaščitna embalaža iz kemijsko stabilnih materialov zagotavlja tudi fizično in kemijsko zaščito gradiva pred prahom, umazanijo, svetlobo, škodljivimi plini in mehanskimi poškodbami. Na trgu obstajajo številne arhivske škatle standardnih formatov, izdelati pa je mogoče tudi zaščitne škatle in mape po meri posameznega predmeta.

Čiščenje in dezinfekcija/dezinfekcija gradiva. Ko je neki fond, zbirka ali predmet izbran za konservatorsko-restavratsko obdelavo, ga je priporočljivo najprej očistiti. Površinske plasti umazanije poleg tega, da povzročajo neberljivost predmeta in kvarijo njegov estetski videz, tudi abrazivno delujejo na papirno in knjižno gradivo. Večinoma jih je mogoče odstraniti z muzejskim sesalnikom s HEPA⁵ filtrom, konservatorskimi radirkami ali s gobicami za brisanje. V primeru ko imamo opravka z

4. V nekateri literaturi ima preventivna zaščita dosti širši pomen, v tej piramidi pa je definirana po dejavnostih.

5. HEPA - angleška kratica za *High Efficiency Particulate Air*.

večjo količino plesnivega gradiva, je postopek zahtevnejši, predvsem pa je to znak, da klimatski pogoji v depojih niso ustrezni, zato je potrebno gradivo posušiti, očistiti in preseliti v suhe prostore. Odstranjevanje aktivne plesni je bolj občutljiv postopek, kot navadno suho čiščenje. V primeru okužbe gradiva z insekti, je potrebna takojšnja izolacija gradiva in ustrezna dezinsekcija gradiva in po potrebi tudi prostorov oziroma okuženih delov pohištva (Adcock, 2003).

Splošna nevtralizacija. Kisli papir, posebno če je izpostavljen svetlobi, škodljivim plinom in visoki relativni zračni vlagi, namreč porumeni in s časom postane zelo krhek in lomljiv. Na žalost niti optimalne razmere hranjenja ne morejo bistveno podaljšati trajnosti takega papirja. Nevtralizacija kislega papirja je splošno sprejeta konservatorsko-restavratorska metoda, katere je namen nevtralizacija kislih produktov, ki so že prisotni v papirju in ustvarjanje pufra -alkalne rezerve oz. kemijske spojine, ki bo nevtralizirala morebitne kisle razgradne spojine v papirju. Danes se uporabljata predvsem dve skupini postopkov splošne nevtralizacije:

1. postopki splošne nevtralizacije nerazvezanih knjig,
2. postopki splošne nevtralizacije posameznih dokumentov (Mušnjak, 2001).

Preformatiranje. Obstajajo tri osnovne metode preformatiranja oziroma varnostnega presnemanja arhivskega gradiva na druge medije: fotokopiranje, mikrofilmanje in digitalizacija (Adcock, 2003, str. 63). Vsaka od njih ima svoje prednosti in slabosti. Digitalizacija je danes najbolj razširjen in uporabnostno usmerjen način preformatiranja gradiva, namenjen za boljšo dostopnost, pa tudi za redkejšo uporabljanje originala. Mikrofilmanje ima še vedno svoje prednosti pri dolgoročnem hranjenju vsebine. Zaščita digitalnih dokumentov oziroma koncept zaščite vsebin ima v varovanju arhivskega gradiva vse večji pomen.

Vse bolj je zakoreninjeno prepričanje, da prav konservatorska obdelava v kombinaciji s preformatiranjem najbolj zanesljivo varuje originalno arhivsko in knjižnično gradivo.

3.2.4 Restavriranje - V nasprotju s preventivno zaščito, s katero odlagamo propadanje in preprečujemo nove poškodbe arhivskega gradiva, restavriranje zajema vrsto fizikalnih in kemijskih postopkov na že poškodovanem gradivu, z upoštevanjem konservatorskih standardov, kot so reverzibilnost opravljenih posegov in uporaba stabilnih in trajnih materialov. Restavratorski posegi so zelo zapleteni in dragi in zahtevajo veliko časa. Poleg tega so dosti manj učinkoviti kot omenjene konservatorske metode, saj je restavrirati mogoče le posamezne predmete. Na vrhu piramide zaščite je restavriranje v pristojnosti strokovnjakov in pomeni zadnji korak v zaščiti gradiva. Tovrstna dela lahko opravljajo samo dobro izurjeni konservatorji-restavratorji s širokim razponom znanja in veščin za restavriranje papirnega in knjižnega gradiva.

Poudariti moramo, da konservatorsko-restavratorski posegi na posameznih predmetih, torej knjižnih vezavah, lahko segajo od minimalnih do obsežnih.

Minimalni poseg pomeni osnovno stabiliziranje materiala in je kot tak najbolj temeljna raven fizične zaščite, potrebne za upočasnitev propadanja knjižne vezave. Izključuje vsakršne estetske in številske strukturne popravke. Takšen pristop je pogost pri manj pomembnih ali manj uporabljenih knjižnih vezavah. Primeren je tudi za zgodovinske predmete in dragocene artefakte, kadar je cilj čim manj poseči v njihovo strukturo. Paradoksalno mora konservator-restavrator knjig imeti veliko znanja in izkušenj, če se hoče ravnati po načelu minimalnega posega. Nujno mora dobro razumeti knjigo kot tridimenzionalni premični predmet in si zamisliti, kako lahko popravilo enega dela funkcionalne strukture vpliva na ostale dele. Za pravilno ravnanje po načelu minimalnega posega je treba poškodovani predmet najprej podrobno analizirati, razumeti in presoditi, kaj narediti z njim (Clarkson, 1999).

Obsežni poseg pomeni celotno konservatorsko-restavratorsko obdelavo knjižne vezave - tako knjižnega bloka kot njegovih platnic v skladen gibljiv sistem. Restavratorske posege lahko sestavlja vrsta fizikalnih in kemijskih postopkov na poškodovanem knjižnem gradivu, estetska in strukturalna popravila, vključno z rekonstrukcijo manjkajočih delov. Delen ali popoln razvez vezave, površinsko čiščenje, odstranitev neustreznih starih popravkov, pranje in nevtraliziranje papirja, reparacija raztrganin in izdelava popolnitev na papirju ali pergamentu, ponovno šivanje knjižnega bloka, retuširanje itd. so samo ene izmed tehnik za stabiliziranje vezave. Če je izvorna vezava preveč uničena, da bi jo lahko

ponovno uporabili, ali če platnice manjkajo v celoti, knjigo vezemo v eni izmed številnih vrst vezave, ki po slogu in času ustreza geografskemu okolju in vsebini knjige. Obsežni poseg se običajno uporablja na zelo pomembnih in pogosto uporabljenih knjižnih vezavah.

Zelo pomembna je konservatorsko-restavratorska dokumentacija - podrobna pisna in fotografska dokumentacija z opisom predmeta, njegovih poškodb in opravljenih posegov.

Vsi postopki zaščite morajo biti usklajeni z zahtevami konservatorske stroke ob upoštevanju etičnih načel in sodobnih konservatorskih standardov ter z uporabo materialov arhivske kakovosti.

Zaščita ni sama sebi namen - je sestavni del dejavnosti arhiva in jo je treba kot tako tudi obravnavati. Zaščita ni izključna odgovornost skupine specializiranih konservatorjev, ampak bi morala biti ključni del dejavnosti ustanove ob prizadevanju, da se čim več zaščitnih ukrepov vključi v vsakodnevne rutinske postopke vseh oddelkov. Poudarjanje načrtovanja in izvajanje aktivnosti v različnih oddelkih ustanove je zato nujno za dobro izvajanje strategije zaščite.

4 Zaključek

Organizacija, načrtovanje in izvedba materialne zaščite vseh zvrsti gradiva v arhivih so sestavni deli poslovanja ustanove, zanjo pa so odgovorni vsi zaposleni v arhivu. Zaščita arhivske knjižne dediščine, to je arhivskega gradiva, vezanega v obliki knjige, pomeni spopadanje z dodatnimi resnimi težavami, večinoma podedovanimi iz preteklosti, ki se nadaljujejo tudi v prihodnost. Problem ni samo ohranjanje velikanske količine obstoječega knjižnega gradiva v arhivih, ampak tudi nenehno povečevanje takega fonda s prevzemanjem novega gradiva⁶, ki je pogosto v zelo slabem stanju. Dodatne težave povzročajo tudi drugi dejavniki, kot so omejitve proračuna in strokovnega osebja ter dolgotrajnost konservatorsko-restavratorskih posegov.

Kot lahko vidimo iz do sedaj povedanega, so dejavnosti zaščite v arhivih različne - od tistih, ki se nanašajo na organizacijo in načrtovanje zaščite knjižnega gradiva, do tistih, za katere so zadolženi posebej izobraženi konservatorji-restavratorji. Če hočemo doseči končni cilj vseh zaščitnih dejavnosti, to je dolgoročno hranjenje in dostopnost knjižnega gradiva v arhivih, je potrebno sodelovanje na vseh ravneh izvajanja zaščitnih ukrepov, ki se prepletajo z vseh vidikov. Sodelovanje in medsebojna horizontalna in vertikalna komunikacija sta prvi pogoj za izvajanje dobre in učinkovite strategije konserviranja, kar pomeni pripravljanje, sprejemanje in izvajanje nacionalne strategije materialne zaščite ter usklajevanje načrtovanja in izvajanja dejavnosti le-te v različnih oddelkih arhiva. To je na papirju videti preprosto, v praksi pa je pogosto težko uresničljivo.

Tako kot je vsaka knjižna vezava v arhivu enkratna, tako je edinstvena tudi vsaka arhivska ustanova s svojim specifičnim gradivom, zaposlenimi, uporabniki in tehničnimi zmožnostmi. Od teh razlik je odvisna tudi možnost prenašanja konservatorsko-restavratorske teorije v konservatorsko-restavratorsko prakso.

Bibliografija

- Adcock, Edward P. (2003). *IFLA-ina načela za skrb i rukovanje knjižničnom gradom*. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo
- Clarkson, Christopher (1999). Minimum intervention in treatment of books, *9th International Congress of IADA*, Copenhagen, 1999, str. 89-96
- Conservation methods*. Sneto aprila 2014 s spletne strani <http://www.tanap.net/content/archives/conservation/conservation.htm>
- Havermans J., Marres P., Defize P. (1999). The development of a universal procedure for archive assessment. V *Restaurator: International Journal for the Preservation of Library and Archival Material* 20, 1, str. 48-55
- Mesaroš, Franjo (1971). *Grafička enciklopedija*, str. 123. Zagreb: Tehnička knjiga

6. Državni arhivi so po zakonskih določilih po poteku z zakonom predpisanega roka dolžni prevzemati določeno gradivo iz kategoriziranih registratur (1. in 2. kategorije).

Mušnjak, Tanja (2001). Arhivi: Između digitalnih zapisa i ubrzanog propadanja gradiva na kiselom papiru. Masovna neutralizacija zapisa na kiselom papiru. V *Arhivski vjesnik*, 44, str. 61-70

Steeners, Ted (2003). Preservation Policy (neobjavljeno besedilo). Den Haag: Nationaal Archief van Nederland

Zakon o arhivskom gradivu i arhivima (1997, 2000, 2009, 2011). Sneto aprila 2014 s spletne strani http://arhinet.arhiv.hr/_Download/PDF/Zakon_o_arhivskom_gradivu_i_arhivima.pdf

SUMMARY

Book conservation in the context of an archive represents a specific, complex, time-consuming and expensive job, due to very nature of archival documents (direct legal and historic, primary and secondary evidence), big quantities of damaged objects and their extensive use. Considering huge amounts of damaged objects in archives, there will never be enough time and money needed for conservation-restoration treatments of all bound objects. Single item treatment is, therefore, not the right option to tackle the general problem of material preservation of books in archives. Selection of objects for conservation-restoration treatment is necessary, which requires information and thorough knowledge on the physical condition, uniqueness (historical value) and usage frequency of individual objects, series and collections in an archive. A choice can also be made between the various conservation methods available: preventive, passive and active conservation and restoration. Here, a cost-benefit analysis should be decisive. In the last two decades, more advantage is given to preventive and passive conservation, methods that are beneficial for bigger quantities of objects, even whole collection (e.g. by improving storage conditions). Restoration of single-items, as the most expensive and time-consuming part of conservation, is appropriate only for some especially valuable, very damaged and frequently used objects. All preservation treatments should be made in accordance with conservation profession, respecting ethical principles and modern conservation standards as well as by using archival quality materials. As every binding in an archive is unique, so is unique every archival institution with its specific collections, employees, users and technical possibilities. Implementation of conservation theory into conservation practice is based on this differences and notions.

Typology: 1.02 Review article

Submitting date: 16.01.2014

Acceptance date: 07.02.2014